

eserler ve yetiştirdiği talebelerle kudretini ortaya koymuştur. Müsikiye dair ilk bilgileri Hacı Fâik Bey'den aldı. Daha sonra Eğrikapı yakınlarında açmış olduğu meşkhâne Bolâhenk Nûri Bey'den, ayrıca Tanbûrî Ali Efendi, Nâfia Nâzırı Ferid Bey ve Suyolcuzâde Sâlih Efendi'den çeşitli eserler meşkettti. Sesinin pestçe olduğu ve Hacı Ârif Bey'in sesine benzediği söylenmektedir. Tekkelerdeki zâkirlik, durakçılık ve müezzinliği dışında fasılçılığı ile de meşhur olan Hacı Kırâmî Efendi Taşkasap'taki bir kahvehanede düzenli şekilde müsiki meşketmiştir. Yetiştirdiği pek çok talebe arasında Hâfız Kemal, Hâfız Sâmî, Ahmet Avni Konuk, Mustafa Nezihi Albayrak, Suphi Ziya Özbekkan, Lemi Atlı, Fahri Kopuz, Abdülkadir Töre, Âmâ Hâfız Hasan, Bahriyeli Şahap, Kanûnî Hacı Ârif Bey ve Zeki Ârif Ataergin sayılabilir. Hacı Kırâmî Efendi'nin eserlerinden bir beste, bir ilâhî ve beş şarkının günümüze ulaştığı tesbit edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ergun, *Antoloji*, II, 467-468, 622, 632; *Canlı Tarihler: Lem'i Atlı. Hatıraları*, İstanbul 1947, s. 100; Ali Rıza Sağman, *Meşhur Hafız Sami Mehum*, İstanbul 1947, s. 131; İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 186; *Bedii Server Reunakoğlu'nun Notları*, Divan Edebiyatı Müzesi Ktp., nr. 182 (dosya); Mustafa Rona, *Yirminci Yüzyıl Türk Musikisi*, İstanbul 1970, s. 10-11; Mehmet Nazmi Özalp, *Türk Musikisi Tarihi*, Ankara, ts. (TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Yayını), I, 89, 267; II, 13, 18, 28-29, 30; Münir Atalar, *Osmanlı Devletinde Surre-i Hümayun ve Surre Alayları*, Ankara 1991, s. 75; Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Yazıları*, İstanbul 1994, s. 202-203; a.mlf., *İstanbul Kazan Ben Kepçe*, İstanbul 1995, s. 106; a.mlf., "Geçmiş Günlerin Hususi Hânendelerinden", *TMD*, sy. 10 (1948), s. 6; Rıdvan Lâle, "Üstad ve Maruf Bestekâr Zeki Ârif Bey", a.e., sy. 35 (1950), s. 9, 16; Hayri Yenigün, "Hacı Kırâmî Efendi", *Musikî ve Nota Mecmuası*, sy. 23 (1971), s. 21; Alaeddin Yavaşca, "Zeki Ârif Ataergin: II", *Kök Dergisi*, sy. 8, İstanbul 1981, s. 6; Vural Sözer, *Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi*, İstanbul 1964, s. 166; Öztuna, *BTMA*, I, 446; Nuri Özcan, "Dârül-müsikî-i Osmani", *DİA*, VIII, 553.

NURİ ÖZCAN

HACI MURAD (1812-1852)

Kuzey Kafkasya'da
Ruslar'a karşı istiklâl mücadelesi veren
Şeyh Şâmil'in en meşhur nâibi.

Kuzey Kafkasya'da (Dağıstan) Avar Hanlığı'nın merkezi Hunzak (Hunzah) şehri yakınlarındaki Zai köyünde doğdu. Babası Hitinav Mahomat (Küçük Muhammed), annesi Fadimat'tır. Avar hanlarının çocuklarına sütanneliği yapan ve bu yüz-

den kocası ile anlaşılmayıp Avar sarayına sığınan annesi tarafından götürülen Murad burada akrayı Avar prensiyle beraber büyüdü. On dört yaşında evlendi. İlk ciddi savaş tecrübesini, Şubat 1830'da Kafkaslar'da Ruslar'a karşı cihad eden Şeyh Gazi Muhammed'in Hunzak'a saldırısı sırasında yaşadı. Avar hanının ölümünden sonra idareyi ele alan karısı Bahu Bike'nin Ruslar'la iyi geçinmek istemesi üzerine, büyük bölümünü ele geçirdiği Hunzak'ı almak için harekete geçen Gazi Muhammed şiddetli bir direnişle karşılaştı; birçok ölü ve yaralı bırakarak geri çekilmek zorunda kaldı. Bu çarpışmada Bahu Bike'nin yanında yer alan Murad, Avarlar'ın Ruslar'a bağlılığını göstermek için Gazi Muhammed'in müridlerinin savaş alanında bıraktıkları bayrak ve flamaları toplayarak Tiflis'e gönderdi. Gazi Muhammed'in Ruslar tarafından öldürülmesinden sonra (29 Ekim 1832) onun yerine geçen Hamzat, 25 Ağustos 1834'te Hunzak'ı ele geçirip Bahu Bike'yi ve oğullarını öldürttü. Hacı Murad, Avar prenslerini ortadan kaldırdıktan sonra ülkede tütün ve içki yasağı koyan, tütün içtikleri için kendilerine de hakaret eden Hamzat'ı ağabeyi Osman'la birlikte öldürmeye karar verdi. Hamzat'ı öldüren Osman aynı anda yakalanıp katledildi (1 Ekim 1834). Hamzat'ın öldürülmesinden cesaret alan Hunzak halkı Hacı Murad'ın etrafında toplandı. Hacı Murad Hamzat'ın müridlerini kılıçtan geçirerek Hunzak'ta duruma hâkim oldu.

Daha sonra Avar hanlığına Mehtule Hanı Ahmed Han'ın getirilmesi Hacı Murad'ın hoşuna gitmedi. Hacı Murad Ruslar'ın Ahmed Han'a gösterdiği itibarı kıskanırken Ahmed Han da cesaretiyle şöret kazanan Hacı Murad'ı kıskanıyordu. Öte yandan Hamzat'ın yerine geçen Şeyh Şâmil'in gücü gittikçe artıyordu. Ahmed Han Ruslar'a, Şâmil tehlikesine karşı Hunzak'a bir askerî garnizonun yerleştirilmesini teklif etti. Bunun üzerine Ruslar 1837 yılı yazında Avaristan'a bir sefer düzenlediler. Ahmed Han bu fırsattan istifade ederek Hacı Murad'ın gizlice Şeyh Şâmil'le ilişkide bulunduğuna dair Ruslar'a şikâyetle bulununca Rus garnizonu kumandanı Lazeryef Hacı Murad'ı tutukladı (13 Kasım 1840). Rus Generali Glegenau, Hacı Murad'ın sorgulanmak üzere Temirhanşura'ya getirilmesini emretti. Hunzak'ta on gün kadar bir topa zincirlenmiş halde kaldıktan sonra Temirhanşura'ya doğru yola çıkarılan Hacı Murad

Bustro köyü civarında kaçmayı başardı ve Hunzak yakınlarındaki Tselmes'e yerleşti. Kısa bir müddet sonra Hamzat'a karşı giriştiği hareketlerden dolayı affedilmesi için Şeyh Şâmil'e bir mektup gönderdi. Şeyh Şâmil isteğini kabul ederek kendisini Avaristan'a nâib tayin etti (Ocak 1841). Bu arada General Klegenau Hacı Murad'ı kazanmaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Bunun üzerine 2000 kişilik bir Rus birliği Hunzak'tan Tselmes'e yürüdü (17 Şubat 1841). Rus kumandan General Baku'nin ağır yaralandığı çarpışmalarda Ruslar geri çekilmek zorunda kaldılar. Hacı Murad babasıyla iki kardeşinin öldüğü, kendisinin de yaralandığı bu savaştan sonra Tioh'a giderek faaliyetlerine orada devam etti. 29 Kasım 1841'de Şeyh Şâmil'in Avaristan seferine katıldı ve Ruslar'a karşı girişilen mücadelede onun yanında yer aldı. Hunzak hariç Avaristan'daki bütün Rus kaleleri ele geçirildi. 1846'da Kabartay bölgesine yönelik akınlara da katılan Hacı Murad, Terek ırmağı kıyısında büyük bir Rus ordusunu bozguna uğrattıktan sonra Dağıstan'a döndü. Gimri'den hareketle Dağıstan'ın merkezi Temirhanşura'yı bastı, Rus garnizonunda yirmi askeri öldürdü. Ardından Mehtule Hanlığı'nın merkezi Cengutay'a baskın düzenleyerek eski düşmanı Ahmed Han'ın dul karısını kaçırdı (Aralık 1846). Gergebil köyünde bulunduğu sırada Rus ordusunun saldırısına uğradı (Haziran 1848); yoğun top ateşi altında 1000 kadar kayıp verdikten sonra geri çekilmek zorunda kaldı.

Hacı Murad'ın 1849'da küçük bir süvari birliğiyle Temirhanşura'yı yeniden basması onun Kafkasya'daki ününü daha da arttırdı. Ocak-Şubat 1850'de, Şâmil'in otoritesini kabul ettirmek için Said Abdullah ile birlikte Aşağı Çeçenistan'ın Yukarı Sunca bölgesine iki defa akın yaptıysa da beklenen sonucu alamadı. Aynı yıl içinde Doğu Gürcistan'a da bir akın düzenleyerek küçük Babaratminskaya Kalesi'ni ele geçirdi. Temmuz 1851'de Şeyh Şâmil tarafından Hazar kıyılarındaki Kaytak ve Tabasaran halkını Ruslar'a karşı ayaklandırmakla görevlendirildi. 500 adamıyla Çoha'dan (Chokha) hareket ederek 14 Temmuz'da Derbend ile Temirhanşura arasındaki Boynak'a (Buynak / Buinaki) girdi. Ertesi gün Karakaytak'ı geçerek Tabasaran'a ulaştı. Tarku Şemhali'nin kardeşi Şahveli'yi öldürüp karısıyla çocuklarını kaçırmayı bölge halkının tepkisine yol açtı ve Şâmil'e kadar ulaşan şikâyetlere

sebeptir. Ruslar 29 Temmuz 1851'de Kuyurik (Kuiarykh) yakınlarında Hacı Murad kuvvetlerine saldırdılar; bu saldırıdan Hacı Murad ve adamları kaçarak kurtulabildiler. Hacı Murad, General Argutinsky'nin Kuşni'ye (Ghozni / Khoshni) hücumu üzerine Avaristan'a çekildi (6 Ağustos 1851). Onun Avaristan'a dönmesinin hemen ardından Tabasaran'dan gelen bir heyet Şeyh Şamil'e, Hacı Murad'ın bu bölgedeki hareketlerinden şikâyetçi olduklarını bildirdi. Bu olay Şamil ile Hacı Murad'ın arasının açılmasına sebep oldu. Hacı Murad, oğlu Gazi Muhammed'i halef seçmesi dolayısıyla Şamil'i eleştirmeye başladı. Şeyh Şamil'in birçok zaferini kendisine borçlu olduğunu söyleyince Şeyh Şamil muhaliflerinin de etkisiyle onu nâiblikten azlederek yerine Avar hânedanının uzak bir akrabası olan Feth Ali'yi getirdi. Ayrıca mallarının müsâdere edilmesini emretti. Hacı Murad çeşitli akınlarda ele geçirdiği ganimeti teslim ederken kendi malını vermek istemedi. Durum silâhlı çatışma noktasına gelmek üzere iken geçici bir uzlaşmaya varıldı. Ancak bu arada Hacı Murad'ın elindekilerin hepsini kılıçla kazandığını, Şamil'in bunları kılıçla geri alabileceğini söylediği şekilde rivayetler yayılmaya başladı. Bunun üzerine Şeyh Şamil Çeçenistan'ın Avturi (Avtiri / Avtur) köyünde nâibleriyle gizli bir toplantı yaparak Hacı Murad'ı hiyanetle suçladı, nâibler meclisi de daha sonra gıyabında onu ölüme mahkûm etti. Hacı Murad, bir söylentiye göre toplantıya katılan bir nâibin uyarısı üzerine Vodveezhenskoye (Chakheri) Kalesi'ne giderek Ruslar'a sığındı (25 Kasım 1851). Kale kumandanı Prens Vorontsof onu derhal Tiflis'e gönderdi. Bir rivayete göre ise Hacı Murad, karısının doğum yeri olan Aşağı Çeçenistan'daki Gehi köyüne giderken Şamil'in emriyle Feth Ali'nin adamlarının sürekli ateş tâcizi altında girdiği ormanlık alanda yolunu kaybederek Rus askerlerinin eline düşmüş, bir esir muamelesi görmemek için de gönüllü olarak Ruslar'a teslim olduğunu söylemişti. Hacı Murad'ın Şeyh Şamil ile danışıklı bir şekilde Ruslar'a teslim olduğuna dair bazı görüşler de vardır.

Tiflis'te Ruslar'ın gözetimi altında yaşamaya başlayan Hacı Murad, bir ara ailesini kurtarmak amacıyla Grozni'ye gittiysede daha sonra Tiflis'e geri döndü. General Dolgorokof'un Dağıstan'daki birliğine katılmasına izin verilinceye kadar Nuha'ya (Nuka) gönderilmesini istedi. Bir süre Nuha'da kaldı. Dağ hayatına ve ailesine duyduğu özlemin artması üzerine kaç-

maya karar verdi ve atla yaptığı bir akşam gezintisinde dört arkadaşıyla birlikte kaçtı. Ancak Nuha'daki Rus kuvvetleri kumandanı Albay Korganof'un takibi sonucunda kısırılarak arkadaşlarıyla birlikte öldürüldü (5 Mayıs 1852). Cesedi Nuha'ya getirilip halka gösterildi. Bir rivayete göre İlisu'da veya Kuzey Azerbaycan'daki Kıpçak köyünde toprağa verildi. Kesik başı, Tiflis'te bulunan Kafkasya genel valisi Prens Vorontsof'a gönderildi. Prens Vorontsof'un Hacı Murad'ın kesik başını görünce, "Yaşadığı gibi cesurca öldü" dediği, Şeyh Şamil'in de onun ölümünden sonra imzasını sol eliyle atmaya başladığı, sebebi sorulduğunda "Sağ kolum kırıldı" cevabını verdiği kaydedilir.

Hacı Murad'ın kızından olma torunu 1914 yılında Azerbaycan'a gelerek dedesinin defnedildiği yeri tahmini olarak belirledi ve üzerine bir mezar taşı koydu. Bu mezar taşı günümüzde Azerbaycan Tarih Müzesi'ndedir. Âzerî bilim adamları, 1957'de onun Tengit köyü yakınlarındaki kabrinin yerini kesin olarak tesbit ettiler. Hacı Murad'ın sefer nişanı, bayrağı, secadesi, testisi, sefer yemek takımı ve ölümünden bir süre önce çekilmiş bir fotoğrafı Dağıstan Müzesi'nde korunmaktadır. Ünlü Rus yazarı L. N. Tolstoy, *Hacı Murad* (trc. Cüneyd Emiroğlu, İstanbul 1972) adlı eserinde onun hayatını romanlaştırmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mirza Hasan Efendi, *Âsâr-ı Dağıstan*, Bakü 1903, s. 199-200, 208-210; İsmail Berkok, *Tarihî Kafkasya*, İstanbul 1958, s. 486-487; Şerafettin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul 1961, s. 154-156; J. Sh. Curtiss, *The Russian Army Under Nicholas I: 1825-1855*, Duke University 1965, s. 164-167; Tarık Mümtaz Göztepe, *Dağıstan Arslanı İmam Şamil*, İstanbul 1971, s. 358-378; L. Blanch, *Cennetin Kılıçları* (trc. İzzet Kantemir), İstanbul 1978, s. 237-249; Muhammed Hamid, *İmam Şamil: The First Muslim Guerilla Leader*, Lahor 1979, s. 112-126; M. Gammer, *Şamil and the Muslim Resistance to the Russian Conquest of the North Eastern Caucasus* (doktora tezi, 1989), London School of Economics and Political Science, University of London, s. 53, 65-66, 114-119, 129-131, 154-158, 165, 194-197; J. F. Baddely, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil* (trc. Sedat Özden), İstanbul 1989, s. 247, 272, 277, 282, 334-348, 398-401, 408-419; Kadircan Kafli, "Hacı Murad", *Resimli Tarih Mecmuası*, sy. 21, İstanbul 1951, s. 993-996; Ahmet Canbek Havjoko, "Hacı Murad", *Birleşik Kafkasya Dergisi*, sy. 5, İstanbul 1965, s. 16-21; M. Rasih Savaş, "Efsaneleşen Kahraman Hacı Murad Yazısı Üzerine", *Kuzey Kafkasya Dergisi*, 1/7, İstanbul 1971, s. 1921; Günokue C. Özbay, "Hacı Murad", a.e., sy. 58 (1980), s. 8-13; "Hacı Murad", *TA*, XVIII, 280; "Hacı Murad", *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, Bakü 1987, X, 145.

MUSTAFA BUDAK

HACI MÛSÂ CAMİİ

Ankara'da
XV. yüzyıla ait cami.

Demirtaş mahallesinde, Eskiyl ile Cükügelin sokaklarının kesiştiği köşede bulunmaktadır. Yapılış tarihi kesin olarak bilinmeyen yapının kitâbesindeki tarihi Mübârek Galib 825 (1422), İbrahim Hakkı Konyalı 895 (1489-90), Gönül Öney ise 865 (1460-61) olarak tesbit etmiştir. Kitâbede yapının Seyfeddin b. el-Hâc Mûsâ tarafından yaptırıldığı bildirilir. Gönül Öney caminin XV. yüzyıl yapısı olduğunu kabul etmemekte, yapıya XVII-XVIII. yüzyıl tarihlenmesini yakıştırarak kitâbenin daha eski bir binadan alınıp buraya yerleştirilmiş olabileceğini ileri sürmektedir. Fakat camideki klasik döneme işaret eden ayrıntı ve süslemeler bu görüşe katılmaya imkân vermez.

Hacı Mûsâ Camii'nde kapının yanında bulunan ikinci bir kitâbe, yapının 1342 (1923-24) yılında evkaf idaresi tarafından tamir edildiğini bildirmektedir. Halen görülen üç kemerli son cemaat yerinin bu tamir sırasında ilâve edildiği kabul edilir. Buranın üstüne, üç pencereden ışık alan ve caminin mimari karakterine uymayan bir mahfil katı eklenmiştir.

Ankara'daki pek çok ibadet yeri gibi Hacı Mûsâ Camii de uzunlamasına dikdörtgen bir plana sahiptir. İki pâyeye oturan üç sivri kemerli bir son cemaat yeri ile dışa açılan bina kesme taştan bir temel üzerine kerpiçten yapılmıştır. Üstünü kiremit kaplanmış ahşap bir çatı örter. Mimarisinin sadeliğine karşı Hacı Mûsâ Camii'nin oldukça zengin tezyinat unsurları vardır.

Ahşap tavan karelere bölünmüş olup bunların köşelerindeki küçük parçaların üstleri birer çiçek motifile bezenmiştir. Bu pasalı tavanın kare panolarının her birinin içinde birer rozet bulunur. Tavanın etrafını ise klasik üslûpta renkli nakışlarla tezyin edilmiş bir kenar suyu çevreler. Ancak bu nakışların altında daha eskilerin bulunduğu ve bugün görülenlerin geç bir döneme ait olduğu ileri sürülmektedir. Tavan göbeği altıgen biçiminde renkli nakışlı üç çerçeve ile sınırlanmış, içinde geçmeli daireler halinde şebeke motifli işlenmiştir. Harime açılan girişin ahşap kapı kanatları kendi türünde Türk sanatının en muhteşem örneklerindendir. Bu kanatların üst kısımlarında oyma olarak birer yazı, esas panoda ise çok girift